

Можайкіна О. С.,*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету***Коляда С. В.,***студент Юридичного інституту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»***БУЛІНГ ЯК ФОРМА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ****BULLYING AS A FORM OF BEHAVIOUR DURING ADOLESCENCE**

Булінг у підлітковому віці є актуальною проблемою не лише для українського суспільства, а й для всього світу та є одним із найбільш розповсюджених негативних соціальних явищ серед підлітків. Незважаючи на численну кількість наукових досліджень у цій сфері, а також розроблення і впровадження різноманітних програм профілактики булінгу, проблема залишається не вирішеною.

Дана стаття присвячена теоретичному аналізу булінгу як одному з видів делінквентної поведінки підлітків. Делінквентна поведінка розглядається як сукупність протиправних вчинків, до яких переважно відносяться лихослів'я, систематичне порушення дисципліни в школі, бійки з однолітками, дрібні крадіжки, здирицтво, хуліганство тощо. Водночас визначено, що булінг являє собою різноманітні види знущань – від вербальних виразів (прізвиська, висміювання, залякування) до фізичної агресії (побиття, катування, штовхання), які спричиняють або можуть спричинити страждання іншої особі (жертві). У статті також визначено, що одним із найнебезпечніших видів булінгу на даний час є кібербулінг, та наведено його коротку характеристику. Особливу увагу приділено класифікації булінг-структури, до якої відносяться: ініціатори (кривдники), помічники ініціатора, захисники потерпілого (жертви), жертви, спостерігачі (свідки).

Оскільки булінг є притаманним певній віковій категорії осіб – підліткам, то увагу звернено на психолого-кримінологічні особливості зазначеного віку. Зокрема, визначено, що у делінквентних підлітків порушені процеси самоаналізу та самооцінки, а в структурі особистості домінують негативні якості: агресивність, неврівноваженість, егоїзм, грубість тощо.

Чітке розуміння булінгу та його проявів, урахування вікових особливостей підлітків та факторів ризику, які впливають на їхні поведінкові установки (реакції), допоможе розробити ефективні шляхи і способи вирішення окресленої проблеми.

Ключові слова: протиправна поведінка, підлітковий вік, делінквентність, профілактика правопорушень.

Adulthood bullying is a pressing issue not only for Ukrainian society but also for the whole world and is one of the most widespread negative social phenomena among adolescents. However, significant numbers of research and development in this field and the implementation of various bullying prevention programs, the problem remains unresolved.

Despite a large number of scientific researchers conducted and various bullying prevention programs implemented, the issue of bullying is still unresolved. This article focuses on the theoretical analysis of bullying as an example of adolescents' species delinquent behaviour of adolescents. Delinquent behaviour is regarded as a set of illegal actions, to which the most pernicious are: systematic violation of discipline at school, fights with peers, minor small theft, extortion, hooliganism and more. At the same time, it is determined that the bullying is a variety of verbal abuse (nicknames, ridicule, intimidation) to physical aggression (beating, torture, pushing), which cause or may cause suffering to another person (the victim). The article also identified that one of the most dangerous types of bullying currently is cyber-bullying and its brief characteristics. The article also identifies the cyberbullying as one of the most dangerous ones, and provides its brief characteristics.

Separate attention is given to the bullying structure classification which consists of initiators (abusers), initiator's assistants, victim's defenders (victims), victims, observers (witnesses). Thus bullying is inherent in a certain age group of adolescents, then attention is given to the psychological and criminological features of this age. Particularly, delinquent adolescents were found to have impaired self-assessment and self-evaluation, and in the structure of personality is dominated by negative qualities: aggressiveness, unbalance, selfishness, rudeness and etc.

A clear understanding of bullying and its forms, considering age-appropriate and risk factors that affect their behavioural attitudes (reactions), will help to develop effective ways and means of contributing to the identified problems resolution.

Key words: illegal behaviour, adolescence, delinquency, preventing violations.

Постановка проблеми. Підлітки є надзвичайно чутливими до впливу негативних соціальних взаємодій та явищ. Відповідні знання поведінкових характеристик підлітків, які є об'єктами та суб'єктами для знущань і цькування, може допомогти в організації діяльності, спрямованої не лише на захист жертв, а й профілактику булінгу як форми делінквентної поведінки.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню питань булінгу як негативного соціального явища присвячено чимало наукових досліджень вітчизняних учених, таких як А.В. Джуська, І.Г. Лубенець, О.С. Можай-

кіна, К.М. Плутицька, І. Сидорук та інших. Варто зазначити, що булінг є предметом досліджень різних наукових галузей: кримінології, адміністративного та кримінального права, соціології, педагогіки, психології тощо. Натепер, незважаючи на пильну увагу вчених та практиків до профілактики злочинності серед підлітків, проблема залишається не вирішеною і потребує детальних наукових досліджень та розробок дієвих програм.

Метою дослідження є вивчення булінгу як форми делінквентної поведінки в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Оскільки йдеться про асоціальні прояви у певному віці, то варто звернути увагу на характеристики підліткового віку.

Підлітковий вік – це період суттєвих змін і проблем, особливо щодо поведінки, психологічної орієнтації та соціальної взаємодії. На цьому етапі люди особливо чутливі до зовнішніх впливів, які виступають певними подразниками (збудниками) тих чи інших поведінкових проявів.

Підлітковий вік характеризується тим, що формування особистості незакінчене. Установки і психологічні характеристики цього віку, внаслідок різноманітних новоутворень, мають нестійкий характер, погано закріплені. Тому для неповнолітнього характерні нестійкість життєвої позиції, неусвідомлення свого справжнього місця в суспільному житті тощо. До цього можна додати те, що цей вік характеризується недостатнім розвитком процесів гальмування в нервовій системі. Нервова система неповнолітнього ще не завжди здатна витримувати сильні або довготривалі подразники і під їх впливом часто переходить у стан гальмування або, навпаки, сильного збудження [1, с. 150]. Зазначене свідчить про те, що ймовірність відхилень у поведінці підлітків загалом і делінквентної поведінки зокрема значно підвищується.

В останні декілька років неабияка увага науковців, практиків, громадських діячів прикута до нового негативного соціального явища – булінгу. Така увага пов'язана зі стрімким зростанням фактів насильницької поведінки в освітньому середовищі та пошуком шляхів збереження і розвитку психологічного здоров'я підростаючого покоління.

Не залишилася ця проблема і поза увагою законодавства. Так, 19 січня 2019 р. Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено статтею 173⁴, в якій визначено булінг (цькування) як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [2].

Категорія «делінквентна поведінка» запозичена із зарубіжної соціології і кримінології, де переважно застосовується категорія «делінквентність» (delinquency), що є родовою для визначення соціально негативної поведінки, яка пов'язана з порушенням правових та інших (моральних, етичних) норм. Слід зауважити, що термін «делінквентність» за кордоном не застосовується до визначення категорії «злочинність». Так, в англійській мові злочин, злочинність позначаються словом «crime», а термін «делінквентність» (delinquency) має багатозначне і широке тлумачення. У загальному сенсі основне значення категорії «делінквентність» за кордоном відображує: 1) невиконання обов'язків; порушення (договору, закону); правопорушення; 2) акт делінквентної поведінки; 3) провина, упущення, провинність [3, с. 256].

Досліджуючи проблеми протиправної поведінки та особливості підліткового віку в контексті делінквентних відхилень, О.С. Можайкіна висновує, що з позицій суспільства за ступенем тяжкості можна виділити девіантну, асоціальну та делінквентну поведінку. Остання розглядається автором як сукупність протиправних вчинків, до яких переважно відносяться лихослів'я, систематичне порушення дисципліни в школі, бійки з однолітками, дрібні крадіжки, здирицтво, хуліганство тощо [4, с. 8]. Поділяючи думку автора, вважаємо за доцільне додати, що до делінквентної поведінки відноситься і булінг.

Варто звернути увагу, що в наукових колах та дослідженнях немає єдиного визначення понятійного апарату. К.М. Плутицька пропонує визначення шкільного булінгу, під яким розуміє форму навмисної, систематичної, агресивної поведінки одного чи декількох учнів стосовно іншого(их) із використанням дисбалансу влади чи фізичної сили за підтримки чи мовчазної згоди частини або всього колективу [5, с. 80].

А.В. Джуська та В.В. Джуський вважають, що булінг є подібним до катування. Автори визначають, що булінг або цькування є формою насильства та проявом дискримінації, що здійснюється різноманітними способами (використання прізвиськ, висміювання, кпин, наруги, залякування, агресивного домінування, поширення «пліток», знищення репутації чи пошкодження майна, погроз (шантажу), побиття (штовханини, плювання), бойкоту, дезінформації тощо) [6, с. 28].

Досліджуючи булінг у підліткових шкільних колективах, В.О. Стремецька та Г.О. Алексеєнко доходять висновку, що булінг – це специфічна форма агресивної поведінки, коли учень повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку одного чи більше інших учнів [7, с. 178].

Не можемо оминути увагою і науковий доробок норвезького психолога Д. Олвеуса, який визначив булінг як стереотип взаємодії в групі, коли людина протягом тривалого часу і неодноразово стикається з умисним нанесенням собі шкоди або дискомфорту з боку іншої людини або групи людей у контексті диспропорційних владних відносин [8, с. 14].

Як видно із зазначеного вище, більшість визначень булінгу мають схожість щодо таких особливостей, як повторюваність у часі, намір заподіяти шкоду, дисбаланс інтересів, агресивність.

Варто також звернути увагу на той факт, що останнім часом стрімкий розвиток технологій призвів до появи нового типу булінгу, який називають кібербулінгом, або електронною агресією. Булінг із використанням електронних засобів стає наразі критичною проблемою через розповсюдження віртуальної взаємодії між підлітками. Цей тип булінгу розглядається як агресивна поведінка в мережі Інтернет і визначається як систематична агресивна поведінка з використанням технологій через мобільні пристрої та соціальні мережі. Кібербулінг відрізняється від традиційного тим, що педагогам, батькам та іншим особам, які мають відношення до виховної і соці-

альної діяльності, важко його проконтролювати, оскільки все відбувається за межами освітніх закладів і в переважній більшості у формі анонімних повідомлень, розміщених в Інтернеті через соціальні мережі. Водночас варто наголосити, що наслідки кібербулінгу для його жертв є не меншими, ніж від традиційного булінгу.

Незважаючи на різні наукові визначення поняття булінгу, можна визначити низку його специфічних ознак. По-перше, в булінгу є певний дисбаланс сил – з одного боку знаходиться кривдник, який має владу (фізичну та/або психологічну), з іншого боку – постраждалий, який не має такої влади (сили) і потребує підтримки та допомоги інших осіб. По-друге, булінг здійснюється навмисно і спрямований на заподіяння фізичних і душевних страждань іншій людині. По-третє, булінг нівелює у постраждалої людини впевненість у собі, руйнує самоповагу та людську гідність. По-четверте, булінг є груповим процесом, який стосується не лише кривдника і постраждалого, а й свідків насилля, увесь клас (групу), де воно відбувається. По-п'яте, булінг ніколи не припиняється без стороннього втручання: завжди потрібен захист і допомога постраждалим, а також ініціаторам булінгу (кривдникам) та свідкам.

Варто звернути увагу, що булінг є соціальним явищем, притаманним підлітковому віку. Даний період характеризується перебудовою всіх систем організму, в результаті чого з'являються роздратованість, агресія, невпевненість тощо. Булінг для підлітків є своєрідною стратегією самоствердження, яке необхідне для зазначеного віку.

Можна назвати безліч причин зростання агресії і насилля серед дітей і підлітків. Однією з таких причин є зміни, пов'язані з різкими соціально-економічними змінами. Сучасний підліток пізнає складний за своїм змістом і специфікою світ соціалізації. Реалії сьогодення характеризуються надзвичайно насиченим характером інформації, а також високим темпом науково-технічних перетворень. Це у свою чергу призводить до того, що підліток не може чітко оцінити і встановити межі моральної поведінки і відношення до оточуючого світу. На даний час діти опинилися на зламі, коли минулі межі поведінки зруйновані, а нові чітко не визначені та мають суперечливий характер.

Для побудови ефективної організаційно-методичної моделі профілактики булінгу необхідно звернути особливу увагу на булінг-структуру, яка визначає місце і роль кожного з його учасників, а також допомагає зрозуміти їхні індивідуальні особливості. К.М. Плутицька у своєму дослідженні виокремлює

таких суб'єктів булінгу: булери, жертви та спостерігачі. У свою чергу автор поділяє спостерігачів на тих, які надають допомогу булеру; посилювачів (відіграють лише незначну роль у булінгу, наприклад, вони можуть сміятися над образами кривдника); аутсайдерів (випадкові спостерігачі) та відповідачів (залучені для захисту або втішання жертви після знущань) [5, с. 78].

На наш погляд, доречно розглядати таку класифікацію булінг-структури:

- ініціатори (кривдники), які характеризуються як індивіди, що мають високий потенціал загальної агресії. Вони «нападають» не лише на своїх жертв, але й на педагогів та близьких;

- помічники ініціатора, які намагаються допомагати і наслідувати ініціатора (кривдника). Вони висловлюють образи та беруть участь у побитті;

- захисники потерпілого (жертви), які зазвичай мають високий авторитет серед однолітків. Вони менш за всіх виявляють булінг по відношенню до однолітків і самі рідко потерпають від нього;

- жертви, які піддаються психологічному та/або фізичному насиллю. Такі підлітки відчувають ізоляваність, тривогу і небезпеку. Також йдеться про емоційну нестабільність і депресивний стан;

- спостерігачі (свідки). У ситуаціях булінгу в ролі свідків знаходиться більшість дітей.

Мотивами булінгу в підлітковому віці є, як правило: ворожість; заздрість; помста (коли постраждалий змінює статус на ініціатора або помічника ініціатора, в нього з'являється бажання покарати за завдані страждання і біль); боротьба за владу в мікрогрупі; нейтралізація або знищення суперника шляхом демонстрації своєї переваги; самоствердження за рахунок жертви; бажання бути в центрі уваги, здивувати всіх оточуючих своєю силою, статусом; бажання залякати, принизити людину.

Варто зауважити, що всі перераховані вище мотиви дуже часто виступають лише способом приховати свою власну неповноцінність, самоствердитися за рахунок інших або є засобом компенсації певних власних невдач у навчанні, спілкуванні тощо. Деякі вчені вважають, що сила, з якою підліток цькує жертву, визначає ступінь неповноцінності булера.

Висновки. Усе викладене вище дає підстави стверджувати, що на даний час в українському суспільстві є гостра необхідність дослідження такого негативного соціального явища, як булінг, визначення причин і умов його виникнення, а також розроблення системи профілактичних заходів з метою зменшення рівня агресивності, насилля, приниження в підлітковому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Можайкіна О.С. Формування особистості неповнолітнього в контексті запобігання протиправної поведінки. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць. 2003. Вип. 26. С. 149–152.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
3. Чуносів М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8. С. 255–260.
4. Можайкіна О.С. Психологічні засади діагностики і корекції протиправної поведінки неповнолітніх в закладах загальної середньої освіти : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 18 с.

5. Плутицька К.М. Підходи до розуміння боулінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2017. № 29 (2). С. 78–80.
6. Джуська А.В., Джуський В.В. Булінг – порушення права дитини на повагу до її гідності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. № 2. С. 26–33.
7. Стремецька В.О., Алексєнко Г.О. Булінг у підліткових шкільних колективах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота*. 2014. Вип. 31. С. 177–179.
8. Olweus D. *Bullying at school: what we know and what we can do*. NY : Blackwell, 1993. P. 152.